

Erzincan ve Erzurum'da Ermeni Vahşeti (1918)

Ulvi Ufuk TOSUN ^(*)

Özet: *Erzincan Mütarekesi'nin imzalanmasıyla bir sınır çizgisi belirlenmiş ve Kafkas Cephesi'nin silahlı yönü sona ermiştir. Ruslar Doğu Anadolu'dan çekilmeye başlamış ve silahlarını da Ermenilere bırakmışlardır. Ermenilerin inisiyatifine bırakılan bölge, kontrol- den çıkmış bir hal almıştı. Çünkü Ermeniler burada katliam hareketlerine giriştiler. Halk feci eylem ve muamelelere maruz kaldı. Büyük Savaş'ın sonuna doğru gelinen bir dönem- de Doğu Anadolu yine zor günler yaşıyordu. Bu çalışmada, Erzincan Mütarekesi'nden Erzurum'un istirdadına kadarki dönemde Ermenilerin Erzincan ve Erzurum'da yaptıkları vahşet ve katliamların bir kısmı okuyucunun dikkatine sunulmaya çalışıldı.*

Anahtar Kelimeler: *Ermeniler, Vahşet, Katliam, Doğu Anadolu, Erzincan, Erzurum*

Armenian Savagery in Erzurum and Erzincan Provinces (1918)

Abstract: *With the signing of Erzincan Armistice, a borderline was determined and the armed side of Caucasia front came to an end. Russians started to withdraw from the region of Eastern Anatolia, and they also left their weapons to Armenians. The region which is left to Armenians' initiative got out of the control, because Armenians attempted massacre acts here. People were exposed to the terrible actions and treatments. During the late period of the Big War, the region of Eastern Anatolia again began to experience hard times. This study tries to present the reader's attention to some aspects of savagery and massacres which Armenians carried out in Erzurum and Erzincan provinces during the period from Erzincan Armistice to taking back of Erzurum.*

Keywords: *Armenians, Savagery, Massacre, Region of Eastern Anatolia, Erzincan, Erzurum*

^(*) Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi
(e posta: ulviufuktosun@hotmail.com)

Giriş

Dünya 1914-1918 yılları arasında cereyan eden ve dört yıl süren I. Dünya Savaşı'na bütün yönleriyle tanıklık etti. Osmanlı Devleti bu savaşın önemli bir parçasını teşkil ediyordu. Hatta birçok hesap, O'nun üzerine kurgulanmıştı. Nitekim savaş başladıktan az zaman sonra kendisini, bu hesapların sergilendiği sahnenin, yani bizatihi savaşın içerisinde buldu. İttifak Devletlerinin (Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan) safında yer alan Osmanlı Devleti, bu mücadelenin önemli bir kısmını teşkil eden safhasını Rusya'ya karşı verdi. Kafkas Cephesi ya da Şark Cephesi diye karşılık bulan bu mücadele üç yılın üzerinde devam etmiş ve bilhassa Türk Tarihi ile Doğu Anadolu Bölgesi için acı hatıralarla dolu olaylarla kapanmıştır. Ancak cephenin kapanması Doğu Anadolu'da acıların sona erdiği anlamına gelmiyor; bilakis bundan sonra yaşanan şekillenmelerle birlikte Kafkas Cephesi'ndeki günleri adeta mumla aratır oluyordu. Çünkü Ruslar bu coğrafyadan çekilirken buraları, silahlarıyla birlikte Ermenilere bırakıyorlardı. Ruslar cepheye zorlu ve esaslı hasımlar iken; cephe gerisinde münferit olaylar istisna tutulursa insani idiler. Ancak Ermeniler öyle değildiler. Masum insanları asmak, kesmek ve yakmaktan hoşlanırlar bir ruh halindeydiler. Artık Doğu Anadolu'da masum ve biçare Müslüman halk için adeta bir ölüm kalım mücadelesi başlamıştı. Ermenilerin geçtikleri yerlerden geriye kan, vahşet, talan, tahrip ve yağmadan başka bir şey kalmıyordu.

Bu çalışmada Avrupa'nın çıkarları gereği masum bir toplum olarak göstermeye çaba harcadığı Ermenilerin, Erzincan Mütarekesi'nin (18 Aralık 1917) akdinden başlayarak Erzurum'un kurtarılmasına (12 Mart 1918) kadarki zaman diliminde Erzincan ile Erzurum'da yaptıkları vahşet ve tedhiş hareketleri bilimsel veriler ışığında irdelenmeye çalışılacaktır.

I. Rusların Çekilmesi ve Ermeni Birliklerinin Bölgede Yapılandırılması

Erzincan Mütarekesinin¹ imzalanmasından sonra her iki tarafın da ihlâl etmeyeceği bir sınır hattı (demarkasyon) belirlendi. Bu durum üç yıl devam eden harbin nihayete ermesi anlamına geliyor ve her iki tarafın da bölgede arzuladığı sükûnetin tesis edilmesi bekleniyordu (Doğan, 2007: 87). Bununla beraber Rus birliklerinin işgalleri altında bulunan araziye Gürcü ve Ermeni birliklerine bırakacakları, şimdiden Gürcü ve Ermeni birliklerinin yapılandırıldığı tahakkuk etmekte idi (Genelkurmay, 1993a: 437).

Doğu Anadolu'da Rus askeri azalmaya başlamış, bunlar memleketlerine dönerken silâhlarını Ermenilere bırakmışlardı. Buna gerekçe olarak da, sözde masum Ermenilerin kendilerini Kürt saldırılarına karşı müdafaa edeceklerini öne sürmüşlerdi (Duran, 1970: 15). Ancak esas amaç, bir an önce Ermenileri silâhlandırmak ve Rus zabitlerinin yardımı ile bir Ermeni ordusu oluşturmaktır (Kurat, 1970: 338).

1) Bu konu ile ilgili geniş bilgi için bakınız.: Kılıç (Basım Yılı Yok): 99-100-101.

Batı Ermeni Bürosu, İtilaf Devletlerinden finansman desteği sözünü aldıktan sonra, Aralık 1917 tarihinde düzenlediği konferansta bir milis teşkilâtı oluşturma projelerini kabul etti. Konferans tarafından seçilmiş olan Savunma Konseyi'ne bütün halka görev ve sorumluluk dağıtma ile savaş öncesi sınırdaki Türkiye Ermeni gençlerini silâhlendirme ve teşkilâtlandırma vazifeleri verilmiş oldu. Rus Ermeni liderlerinin muhalefetine rağmen Savunma Konseyi Komutanlığına Antranik seçildi. Antranik, Rus Kafkas Ordusu Komutanlığı tarafından tümgeneralliğe terfi ettirildi (Hovannisian, 1967: 113).

Rus Kafkas Ordusu Komutanı General Prejevalski, Aralık 1917 tarihinde Ermeni kolordusunun teşkil edilmesine izin verdi. Kolordunun komutanlığına, 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nda ve 1914-1917'de Kafkas Cephesi'nde önemli görevlerde bulunan General Tovmas Nazarbekian getirildi. Kolordu, her biri dört piyade alayından oluşan General Areşov'un komuta ettiği Birinci Tümen ve Albay Silikov'un komutasını üstlendiği İkinci Tümen'den oluşuyordu. Buna ilaveten üç tugaydan meydana gelmiş olan Antranik'in Üçüncü Tümeni ile Albay Korganov'un komutası altındaki süvari tugayı da bu teşkilin içerisindeydi. Ermeni Kolordusu'nun yapısını meydana getiren birimlerde birkaç ihtiyat, iâşe, sıhhiye ve garnizon üniteleri de vardı (Hovannisian, 1967: 113-114).

Bunların sayısı, soydaşlarına iltihak etmeye karar vermiş olan Yudenich'in² ordusunda bulunan muhtelif birliklerdeki Ermenilerle artırılmıştı. Gönüllüler, Ermeni Kolordusu'na Erzincan, Erzurum, Van ve Eleşkirt Vadisi'nde katılan Türkiye Ermenileri idi. Yudenich'in çözülmekte olan ordusunun gerilerinde bulunan bölgelerde kaliteli malzeme tedariki gibi bir olumsuzluk da mevzu bahis değildi. Bu nedenle piyadeler oldukça rahat bir şekilde makineli tüfeklerle teçhiz edilmişti (Allen- Muratoff, 1953: 458).

Bu şekilde kurmuş oldukları ordu ile harekete geçen Ermeniler, Rus birliklerinin Doğu Anadolu cephesini terk etmesiyle birlikte burada bir Ermenistan kurma hayaline kapılmışlardır. Cephedeki boşlukları doldurmak üzere gelen Ermeni çeteleri, düzenli bir ordu gibi cepheyi tutmak yerine yerli Müslüman halkı katletme yolunu tercih etmiştir. Ermeniler, bölgede Ermeni nüfus ekseriyetini tesis etmek düşüncesi ile Müslüman halkı, gerek katlederek ve gerekse kaçırıp, azınlık haline düşürmeyi hedeflemişlerdir. Ermenilerin bölgede idareyi ele alışından Osmanlı ordusunun³ gelişine kadar geçen zaman zarfında Müslüman katliamı ileri noktalara ulaşmıştır (Demirel, 1996: 84-85).

II. Erzincan'dan Erzurum'a Kadar Doğu Anadolu Bölgesi'nde Ermenilerin Zulüm, Vahşet ve Katliamları

Ocak 1918'de Doğu Anadolu'daki Rus askeri hemen tamamıyla çekilmiş gibiydi (Bayur, 1983: 181). Üçüncü Ordu cephesinden çekilen Rus kuvvetlerinden boşalan yerleri

2) Sarıkamış Harekâtı'nda Rus Kafkas Ordusu Kurmay Başkanı olan General Yudenich, bu harekâttan sonra orgeneralliğe terfi ettirilip, Mishlaevski'nin yerine Kafkas Ordusu Başkomandanlığına getirilmiştir (Kurat, 1970: 284; Yüksel, 2006: 110).

3) Vehip Paşa'nın komutası altındaki Üçüncü Ordu.

bölgedeki Ermeni kuvvetleri doldurmakta ve bunlar bölgedeki Müslüman halkın bütün varlığını yakıp yıkmakta, insanlık adına utanç teşkil eden işkence ve toptan öldürme hareketlerini icra etmekteydiler (Genelkurmay, 1993a: 438).

Rusların tahliye ettikleri bölgelerde emniyet ve asayiş külliye bozulmuştu (Genelkurmay, 2005b: 119). Ermeniler Rus cephesi gerisinde İslâm ahaliye karşı devamlı biçimde zulüm ve tedhiş hareketlerinde bulunmaktaydılar (Başbakanlık, 2006a: 166). Rus Ordu Karargâhı'nın Erzincan'dan Erzurum'a intikalinden sonra Erzincan ve çevresinde Ermenilerin, Müslüman ahali üzerindeki baskı ve mezalimleri ani bir artış göstermişti (Kurat, 1970: 465). Bu cümleden olarak Erzincan'da⁴ Ermeniler, Müslümanları toplu şekilde katlediyor, kapılarını kıramadıkları evlere bomba atıp, Müslümanların evlerine gazyağı dökerek yakıyorlardı (Askerî Tarih, 1982: 277). Bu sıralarda Erzurum'da bulunan Rus subaylarından Erzurum İkinci Ermeni Rus Kale Topçu Alay Komutanı Yarbay Tverdohlebov'un hatıralarında da Ermenilerin Erzincan'da yaptığı katliamlar gözden kaçmamıştır. Ermeniler tarafından 800'den fazla silâhsız sivil insanın öldürüldüğü, tutuk alıp ölüme mahkum ettikleri insanlara kendi elleriyle mezarlarının kazdırıldığı ve bu insanların hayvan boğazlar gibi kesildiği dile getirilmiştir (Tverdohlebov, 2007: 7).

Ermenilerin bu insanlık dışı hareketlerine Avusturya diplomatik yazışmalarında da rastlanmaktadır. O yazışmalara göre; Erzincan şehri ve güneydoğusunda Ermeni birliklerinin teşekkül ettiği, bunların silâh bakımından Ruslar tarafından desteklendiği ve bölgede Müslümanların katliama uğradıkları bilgileri yer almıştır (Österreich-Armenien, 1995: 5531-5532).

Ermeniler bu eylemlerini Erzincan'dan Erzurum'a kadar genişletmekte ve Türk nüfusuna karşı ancak barbarlıkla izâhı mümkün olan davranışlarda bulunmaktaydılar (Österreich-Armenien, 1995: 5555). Sivaslı Murad⁵ ve Fransız asıllı Ermeni Albay Morel⁶ Erzincan'da bir Ermeni yönetimi tesis etmişlerdi (Çelebyan, 2003: 231). Rus birliklerinin mütarekeden sonra peyderpey geri çekilmesi üzerine, onlardan boşalan yerleri dolduran Ermeni çeteleri, Rusların bulunmadığı yerlerde Müslüman ahaliye karşı sistemli bir şekilde zulüm ve katliamlara başladılar. Bu duruma son verilmesi amacıyla Osmanlı cehahından değişik fasılalarla Rus Kafkas Orduları Kumandanlığına resmî müracaatlarda bulunuldu. Ancak Rus Kafkas Orduları Kumandanlığı, iktiza eden tedbirlerin alınacağına dair teminatlar vermesine rağmen Rus Ordusu'nun bu teminatı yerine getirecek pozisyonda bulunmaması üzerine çetelerin mezalimleri giderek çığırından çıkmıştır (Atı, 13 Şubat 1334/1918).

4) Bu konuda geniş bilgi için bkz.: (Yavuz, Basım Yılı Yok).

5) Sivaslı Murad, Antranik gibi Ermeni çete reislerindedir (Doğan, 2007: 88).

6) Erzincan'da Rus Kuvvetlerinin geri çekilmesinden sonra eski 7. Rus Kafkas Avcı Tümeni'nin Kurmay Başkanı olan Fransız asıllı Albay Morel, şehirde kalan Ermeni Kuvvetlerinin komutasını üzerine almıştı (Arslan, 2010: 48).

Bu durumun önüne geçmek için Suşehri'ndeki Üçüncü Osmanlı Ordusu Kumandanı Vehip Paşa, 12 Şubat'ta Kafkas Cephesi Genel Komutanı General Prejevalski ve Kafkas Ordu Komutanı General Odişelidze'ye Ermeniler tarafından işlenen tüyler ürpertici kıyımlardan Müslüman halkı korumak amacıyla ileri harekâta geçmenin kendisi için bir zaruret halini aldığını bildirmiştir (Korganoff, 1927: 94).

Bunun üzerine General Odişelidze, Vehip Paşa'nın bu telgrafına binaen tüm Rus birliklerinin buldukları noktalarda kalmalarını, üstün Türk kuvvetlerinin hücum etmeleri durumunda ise, mukavemet göstermeden kademeli bir şekilde geri çekilmelerini emretmiş (Kılıç, Basım Yılı Yok: 319) ve bu gelişmelerden sonra Üçüncü Ordu tarafından 12 Şubat 1918'de ileri harekât başlatılmıştır (Kurat, 1970: 381; Karabekir, 1990a: 66).

13 Şubat 1918 tarihinde Erzincan kurtarılmış⁷ ve şehre girilmiş; ancak karşılaşılan tablo, Türk askerini dehşete düşürmüştür (Arslan, 2010: 49). Bu acı manzara, ileri harekâtın önemli bir yerinde olan Birinci Kafkas Kolordusu Kumandanı Kâzım Karabekir'in kaleminden şu ifadelerle kayda geçmiştir: “İşin feci tarafı; Ermenilerin halka tatbik ettikleri ‘katliâm’ dan hasıl olan vaziyetti. 20.000 Türk’ü bağrında taşıyan Erzincan kasabasında bir avuç insan kalmıştı. Eğer askerî dairenin içinde ve yanı başındaki müşirlik konağında yakılmak üzere hapsedilen insanları kurtarmak nasip olmasaydı belki de kasabada tek bir kimse göremeyecektik. Bütün kuyular şehit edilmiş insan cesetleri ile dolu idi. Bir hayli yerlerde de binalar içinde yakılmışlardı.” (Karabekir, 1990a: s.74).

Albay Morel'in emriyle Erzincan'dan çekilme kararı alınmış ve akabinde (Genelkurmay, 1993a: 446) Murad'ın talimatıyla askerî malzeme ateşe verilmiştir. İntikam hisleriyle hareket eden Ermeniler Türk evlerine saldırılarda bulunmuşlar (Çelebyan, 2003: 232) ve kadın çocuk ayırt etmeksizin ellerine geçirdikleri Müslümanları katletmişlerdir (Başbakanlık, 1995b: 310).

Ermeniler artçı savaşları ile zulüm ve gaddarlıklar icra ediyorlardı (Kuntman, 2010: 136). Erzincan katliamından sonra iyi derecede silahlanmış olan firari Ermeni birlikleri Erzurum'a doğru geri çekilmeye başladılar. Erzincan'dan Erzurum'a ricat eden Ermeni sürüsü, yollarının üzerinde karşılarına çıkan tüm Müslüman unsurunu katlediyorlardı. Kaçabilenler kurtulurken, Ilıca'da⁸ kaçmayı başaramayanların tamamı öldürüldü (Tverdohlebov, 2007: 7-8).

Ermenilerin yaptığı bu kıyımlarla ilgili başka bir ürpertici sahneyi bu sırada Erzurum'da bulunan Erzurum İkinci Ermeni-Rus Kale Topçu Alay Komutanı Yarbay Tverdohlebov hatıralarında şöyle anlatır: “Katliamdan üç hafta kadar sonra Ilıca'ya giden Yarbay Gr-yaznov 26 Şubat'ta döndüğünde, bana, orada şöyle bir tabloyla karşılaştığımı anlatmıştı: “Köylere giden yollarda ve sokaklarda parçalanmış cesetler öylece yatıyor. Önde giden her Ermeni, mutlaka gördüğü cesede tükürüyor ve küfrediyordu. Yaklaşık olarak 12-15

7) Bu konu ile ilgili geniş bilgi için bkz.: (Yavuz, Basım Yılı Yok).

8) Erzurum'un bugünkü ilçesi Aziziye.

sajen kare (yaklaşık 55-70 metre kare) alandaki bir cami avlusunda bir buçuk metre, öldürülmüş ihtiyar, erkek, kadın ve çocuklardan oluşan Türklerin cesetleriyle dolup taşmıştı. Kadın cesetleri tecavüz izleri taşıyordu. Bazılarının cinsel organlarına tüfek fişegi sokulmuştu.” (Tverdohlebov, 2007: 8).

Ermenilerin bu insanlık dışı eylemleri, Avusturya diplomatik belgelerinde de dile getirilmiştir. Söz konusu belgelerde Ermenilerin icra etmiş oldukları mezâlime dair bilgileri kaçan muhacirlerin getirdikleri belirtilmektedir. Muhacirlerin verdikleri bu bilgilerde Ermenilerin, Türkleri kadın, çocuk ve yaşlı ayrımı yapmaksızın katlettikleri gerçeği yer almıştır (Österreich-Armenien, 1995: 5593).

Osmanlı kuvvetleri 20 Şubat 1918 tarihinde Bayburt’u kurtardı. Ermeniler, 15 Şubat 1918 tarihinde 200’den fazla Müslüman ahaliyi katletmiş ve Madenhanları üzerinden Erzurum’a doğru çekilmişlerdi (Genelkurmay, 1993a: 451). 22 Şubat 1918 tarihinde Mamahatun⁹ kurtarılmış (Karabekir, 1990a: 100) ve Ermeniler Mamahatun’dan kaçarken 300 kadar Müslüman ahaliyi katletmişlerdir. Kurtarılmadan önce Mamahatun’un birçok mahallesi ve cephaneleri Ermenilerce yakılmış idi (ATASE, BDH, Kls.525, Dos.2050, Fih.55; Ati, 12 Mart 1334/1918; Genelkurmay, 1993a: 452).

Trabzon’un geri alınmasının¹⁰ arefesinde 2000 Ermeni çeteci Trabzon havalisindeki Müslüman ve Rumlara karşı katliamlarda bulunuyordu. Trabzon Rum Ortodoks Metropoliti silâhlı muhafızları, Rumların yanısıra Müslümanları da Ermeni saldırılarına karşı muhafaza ediyorlardı. Metropolit’in bu tutumu, Türk siyasî çevrelerinde hoşnutluk doğurdu (Österreich-Armenien, 1993a: 5603).

25 Şubat 1918 tarihinde Aşkale kurtarıldı (Genelkurmay, 1993a: 453). Ermeniler fiirar etmeden önce Aşkale ahalisinden 35 kişiyi katletmişlerdir (ATASE, BDH, Kls.525, Dos.2050, Fih.55-5; ATASE, Kls.525, Dos.2050, Fih.55-6; Ati, 12 Mart 1334/1918). 26 Şubat 1918’de Yeniköy kurtarıldı (ATASE, BDH, Kls.525, Dos.2050, Fih.55-6; Genelkurmay, 1993a: 453). Ermeni çeteleri Yeniköy’de de yirmi haneyi ateşe verdiler (ATASE, BDH, Kls.525, Dos.2050, Fih. 55-5; ATASE, BDH, Kls.525, Dos.2050, Fih.55-6).

Ermeniler Tazegül köyünden çekilirken köy halkından 30 kadar kadın, çocuk ve erkeği katletmiş, 25 erkeği yanlarında götürmüş, köyü kısmen yakmışlardı. Keza, Evreni köyünü de yakarak Erzurum yönüne çekilmişlerdir (ATASE, BDH, Kls.153, Dos.684, Fih.9-2; Ati, 12 Mart 1334/1918).

Alaca köyünde de aynı vahşeti gösteren Ermeniler, köyü yakarak, bu köy halkından 400 kadar kadın, çocuk ve erkeği bir haneye toplattırıp yakmışlardı. Meydanda 200 kadar cenaze bulundu (ATASE, BDH, Kls.525, Dos.2050, Fih.56-2).

Ermeniler en büyük katliamlarını Cinis köyünde yapmışlardır. Cinis köyündeki 600 nüfusun 13’ü hariç; geri kalanı yakılmış, süngülenmiş ve hamile kadınların da karınları

9) Erzincan’a bağlı bugünkü Tercan ilçesi.

10) Trabzon 24 Şubat 1918 tarihinde kurtarılmış oldu (Genelkurmay, 1993a: 453).

yarılıp çıkarılan çocuklar kucaklarına verilmek suretiyle katledilmişlerdir (Ati, 12 Mart 1334/1918; Genelkurmay, 1993a: 458).

Bu katliama maruz kalanları bizzat gören Şevket Süreyya Aydemir hatıralarında bu dramı şöyle anlatmıştır: “*Ermeni Ordusuna Taşnak komitacıları hâkimdi. Bu komitanın büyük hırsı, sadece bir imha ve intikam savaşından ibaretti. Çılgın hesaplaşmanın bir türlü sonu gelmiyordu. Erzurum yolu üstündeki Cinis köyü karşısında Evreni köyünde kadın, erkek, çocuk bütün köylüler öldürülmekle kalmamıştı. Öldürülenlerin vücutları parçalanarak kollar, bacaklar, kafalar, kasap dükkânlarındaki etler gibi, duvarlara, çivilere, çengellere asılmıştı. Fakat bunları yapanların hırsları bununla da sönmemişti. Köyde ne kadar hayvan ele geçmişse; mandalar, sığırlar, davarlar, kümes hayvanları, hatta köpekler öldürülmüş, parçalanmıştı. Yerlere serilmişti. Cinis’te ise bütün köy halkını ayakta ve köyün ağzında bekliyor gördük. Fakat bunlar bir ölü kafilesiydi. Köyden çıkarılan, köye gireceğimiz yol üstünde süngülenirken birbirlerine sokulan ve yapışan kadın, erkek, çocuk bu insanlar, dayanılmaz bir soğuk altında kaskatı donmuşlar ve öylece kalmışlardı.*” (Aydemir, 2006: 120-121).

11 Mart’ta kurtarılan (Karabekir, 1990a: 137; Karabekir, 2009b: 494). Ilıca’da, Ermeniler feci bir mezalim yapmışlar; çocuk, kadın, erkek demeden burada yaşayanların birçoğunu öldürmüşlerdi (Altunay, 1981: 45).

Erzurum’a dayanan Türk kuvvetleri 12 Mart 1918’de Erzurum’u kurtarmış¹¹ oldular (Karabekir, 1990: 148-149). Türk ordusunun Erzurum’u geri alacağını anlayan çeteci Ermeniler, bunun için şehirdeki vahşetlerini en üst noktalara taşıdılar. Erzurum gece gündüz kanlı manzaralara tanıklık ediyordu. Ermeniler kapıları çalıp evlerden erkekleri dışarı çıkarmış, yevmiye ile çalıştırma bahanesiyle kandırmış ve sonra da vahşi bir şekilde öldürmüşlerdir (Aslan, 2005: 108).

Ermeniler, insanları istasyon dolaylarında bulunan barakalara doldurmuş ve mitralyöz ateşine tutarak öldürmüşlerdir (Başar, 1974: 106). Bazı hamile kadınların karınları yarılıp çocukları çıkarılmış, çok sayıda masum kadın, erkek ve çocuklar ellerinden ve kulaklarından çivilere duvarlara çakılmıştır (Aslan, 2005: 110). Bu vahim cinayetlerden başka Ermeniler halkın sağlığını ve psikolojisini alt üst etmek amacıyla kuyulara, çeşmelere insan pisliği veya hayvan leşleri atmak suretiyle suları kirletmişlerdi (Parin, Basım Yılı Yok: 187).

Türk ordusu Erzurum’a girdiği zaman cenazelerle yüzleşmiş oldu (Eyyüpoğlu, 2009: 82). Kars Kapısı dolaylarında feci bir biçimde katledilmiş olan 250 kadar Müslüman cenazesine rastlandı (ATASE, BDH, Kls.525, Dos.2050, Fih.66). Ermeniler şehirde bir hayli mezalim ifa etmişlerdi. Öyle ki Erzurum’un şehir merkezinde 2.127 Müslüman’a ait ceset defnedildi. Bu cesetlerin üzerinde balta, süngü ve mermi yaraları bulunuyordu. Bazı cesetlerin ciğerleri çıkarılıp gözlerine sivri kazıklar sokulmuş idi (ATASE, BDH, Kls.525, Dos. 2050, Fih.70).

11) Erzurum’un Ermeniler elinden alınması hakkında bkz.: (Tosun, 2011).

Vahşet saçmakta olan Ermeniler Erzurum'un çevre köylerinde de erkek, kadın ve çocukları balta ve çekiç gibi aletlerle en feci muamelelere tabi tutarak katletmişlerdir (ATA-SE, BDH, Kls.525, Dos.2050, Fih.66; Österreich-Armenien, 1995: 5746-5749).

Sonuç

Bu çalışmada, Erzincan Mütarekesi'nin imzalandığı tarihten Erzurum'un kurtarıldığı güne kadarki zamanda, Ermenilerin Erzincan ile Erzurum'da yaptığı katliam ve zulümler genel olarak ortaya konulmaya çalışıldı. Ancak, Ermenilerin buralarda yaptığı mezalim, katliam, yağma, namus ihlalleri gibi insanlık dışı faaliyetler çok kapsamlı çalışmalara muhtaçtır. Bu çalışmada sadece vurgulanmak istenen en başlı olaylardan bahsedilmiştir.

Batı'nın dünyaya Ermeni çetelerini suçsuz, günahsız ve masum bir topluluk olarak sunmaya çalışıp, böyle bir algı oluşturmak için yoğun gayret içerisine girdiği bir ortamda, bu çalışmada gösterilen belgelerle Müslümanların maruz kaldıkları muamelelerin en azından bir kısmına ışık tutulmak istendi.

Kaynakça

Arşivler

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı (ATASE) Arşivi

Yayınlanmış Resmi Arşiv Belgeleri

Österreich-Armenien 1872-1936 Faksimilesammlung Diplomatischer Aktenstücke Herausgegeben und Eingeleitet von Mag. Dr. Artem Ohandjanian. (1995). Band VIII, 1918 Jan-Juni, Ohandjanian Eigenverlag Wien.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2006). *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1907-1921), III.*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (1995). *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi, I. (1906-1918)*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Genelkurmay Başkanlığı. (2005). *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, II*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi. (Aralık 1982). 81/31, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Sürelî Yayınlar

Atı

Kitaplar (Araştırma Eserler ve Hatıratlar)

Altunay, A. R. (1981). *Kafkas Yollarında*. (Haz. Yunus Zeyrek), Ankara: Kültür Bakanlığı.

- Aslan, B. (2005). *Erzurum'da Ermeni Olayları (1918-1920)*, (Hatıralar-Belgeler-Kazı-lar). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, O. (2010). *Osmanlının Son Zaferleri 1918 Kafkas Harekâtı*. İstanbul: Doğan Ki-tap.
- Aydemir, Ş. S. (2006). *Suyu Arayan Adam*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Başar, Z. (1974). *Ermenilerden Gördüklerimiz*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Bayur, Y. H. (1983). *Türk İnkılâbı Tarihi, III*. Kısım:4, Ankara: Türk Tarih Kurumu Ba-sımevi.
- Çelebyan, A. (2003). *Antranik Paşa: (Çev. Mariam Arpi-Nairi Arek)*. İstanbul: Peri Ya-yınları.
- Demirel, M. (1996). *Birinci Dünya Harbi'nde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketle-ri (1914-1918)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Doğan, Ş. (2007). *Rus Kaynaklarına Göre Doğu Anadolu'daki Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eyyüpoğlu, İ. (2009). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihadçı Kâzım Yurdalan (1881/2-1962)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Enstü-tüsü Yayınları.
- Genelkurmay Başkanlığı. (1993). *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'ncü Ordu Harekâtı, II*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Hovannisian, R. G. (1967). *Armenia on the Road to Independence (1918)*. Los Angeles: University of California Press.
- Karabekir, K. (1990a). *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu Sarıkamış, Kars ve Ötesi*. Er-zurum: Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Araştırma, Geliştirme ve Yardım-laşma Vakfı.
- Karabekir, K. (2009b). *Günlükler (1906-1948), I*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kılıç, S. (Basım Yılı Yok). *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*. İstanbul: Ülke Kitapları.
- Kurat, A. N. (1970). *Türkiye ve Rusya*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Korganoff, G. (1927). *La Participation Des Armenies a La Guerre Mondiale Sur Le Front du Caucase*. Paris: Masis.
- Kuntman, M. D. (2010). *Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları*. (Der. Metin Özata), Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Parin, F. (Basım Yılı Yok). *Meçhul Kahramanların Dilinden Zulüm*. İstanbul: Şamil Ya-yınları.

- Tosun, U. U. (2011). *Erzurum'un Düşman İşgalinden Kurtarılması (12 Mart 1918)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tverdohlebov. (2007). *Gördüklerim Yaşadıklarım (Erzurum 1917-1918)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- W.E.D. Allen - Muratoff. P. (1953). *Caucasian Battlefields A History of The Wars On The Turco-Caucasian Border 1828-1921*. New York: Cambridge University Press.
- Yavuz, N. (Basım Yılı Yok). *İşgal ve Mezâlimde Erzincan*. Ankara: Erzincan Belediyesi.
- Yüksel, M. (2006). *I. Dünya Savaşı'nda Erzurum'un Rus İşgaline Düşüşü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duran, T. (Kasım 1970) "Bolşeviklerin Batılılarla İlk Diplomatik İlişkileri Brest Litovsk Andlaşması ve Türkiye". *BTTD*, 38, 13-20.